

O'ZBEK ZIYOLI FAYLASUFLARINING ASARLARIDA "AVESTO" HAQIDAGI QARASHLAR

Nuriddinova Gulshoda O'lmasqulovna

*SamDU Urgut filiali Biznesni boshqarish va tabiiy fanlar fakulteti
dekan o'rinbosari*

ВЗГЛЯДЫ НА «АВЕСТУ» В ТВОРЧЕСТВЕ ФИЛОСОФОВ-ИНТЕЛЛЕКТУАЛОВ УЗБЕКИСТАНА

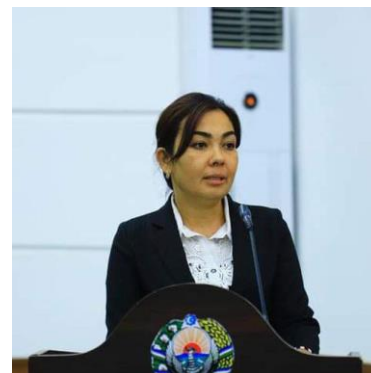
Нуриддинова Гулшода Улмаскуловна

*Заместитель декана факультета делового
администрирования и естественных наук Ургутского
филиала СамГУ*

VIEWS ON THE "AVESTO" IN THE WORKS OF UZBEKISTAN INTELLECTUAL PHILOSOPHERS

Nuriddinova Gulshoda Olmaskulovna

*Deputy Dean of the Faculty of Business Administration and
Natural Sciences, Urgut Branch of SamSU*

gulshoda@gmail.com

Orcid: 2044-2005-4105-4200

Annotasiya: Ushbu maqola o'zbek ziyoli faylasuflarining asarlarida qadriyatlarimizning sharqona mezonlari haqida olib borilgan tahlillarni yoritishga bag'ishlangan. Maqolada "Avesto"ning axloqiy ta'limoti, undagi ijtimoiy adolat, ezgulik va yomonlikka qarshi kurash tushunchalari o'zbek ziyolilarining asarlarida qanday aks etgani tahlil qilinadi. Shuningdek, bu qadriyatlarning milliy ong va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Sharqona qadriyatlar, O'zbekiston falsafiy tafakkur taraqqiyoti, sharq falsafasi, "Avesto", qadriyatlar mezonlari, ma'naviy meros, zardushtiylik, "Ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal" tamoyili

Аннотация: Данная статья посвящена анализу восточных критериев наших ценностей в трудах узбекских философов-интеллектуалов. В статье анализируется, как нравственное учение «Авесты», концепции социальной справедливости, добра и борьбы со злом отражаются в произведениях узбекской интеллигенции. Также рассматривается влияние этих ценностей на развитие национального сознания и общества.

Ключевые слова: восточные ценности, развитие философской мысли Узбекистана, восточная философия, «Авеста», критерии ценностей, духовное наследие, зороастризм, принцип «Добрые мысли, добрые слова и добрые дела».

Annotation: This article is devoted to the analysis of the oriental criteria of our values in the works of Uzbek intellectual philosophers. The article analyzes how the moral teachings of "Avesta", the concepts of social justice, goodness and the fight against evil are reflected in the works of Uzbek intellectuals. Also, the impact of these values on the development of national consciousness and society is considered.

Key words: Eastern values, development of philosophical thought in Uzbekistan, Eastern philosophy, "Avesta", criteria of values, spiritual heritage, Zoroastrianism, the principle of "Good thoughts, good words and good deeds".

Kirish. O'zbekistonning falsafiy tafakkur taraqqiyotida o'ziga xos qadriyatlar mezon mavjud bo'lib, ular har xil sohalarida aks etib kelgan. Bular falsafiy tafakkur taraqqiyotining asrlar davomida shakllangan o'ziga xos qadriyatlar mezoniga tayanadi. Bu mezonlar nafaqat tarixiy, balki ma'naviy meros, milliy an'analar, diniy va madaniy qadriyatlar bilan ham uzviy bog'liqdir. O'zbek falsafasi Sharq falsafasining ajralmas qismi bo'lib, u qadimgi sharq mutafakkirlarining asarlari, xususan, "Avesto", Zardushtiylik, Islom falsafasi, tasavvuf va boshqa manbalardan oziqlangan: "U dastlab, ko'hna davrlarda "Avesto"da o'z talqinini topgan hayotiy g'oyada mujassam edi, desak to'g'ri bo'ladi. Ayni shu orzu "Ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal" tamoyilining xalq tafakkuri va turmush tarzidan mustahkam o'rin olishiga sabab bo'ldi. Shu tariqa ezgulik va insonparvarlikni himoyalash xalqimiz mentaliteti va ma'naviyatining muhim tarkibiy qismiga, hayotiy faoliyatining asosiy yo'nalishiga aylandi" [1].

Adabiyotlar tahlili. Qadimgi Turonzamin va Eronzamindagi axloqiy tafakkur taraqqiyotining mohiyatini o'zida mujassam etgan, zardushtiylik dinining zaminida vujudga kelgan muqaddas manba "Avesto"ni qadriyatlarimizning yirik namunasi sifatida ko'rib o'tamiz. Taxminan bundan 40 - 30 asr muqaddam oldin zardushtiylik dinining vatani sifatida ko'proq e'tirof etilayotgan Qadimgi Xorazmda va u yerda yaratilgan nodir manba "Avesto" haqiqiy qadriyat silsilasi hisoblanadi. Bu manba ham qadriyat sifatida ham har bir davrning kerakli nodir namunasi sifatida hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Masalan, axloqiy an'analari, falsafiy qarashlari va tibbiyot ko'rsatmalari shular jumlasidandir.

Muhokama va tahlillar. Xususan, axloqiy tafakkurning namunasi bo'lgan, insonlarni hayotini to'g'ri yo'nalishga boshlaydi, yomon illatlardan saqlanishni da'vat etadi va tarbiyaviy ahamiyatga ega maslahatlarga quloq solish tavsiya etiladi. Unda zardushtiylik ilohi Ahuramazda – ezgulik, Ahriman esa yovuzlik timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Ezgulik va yovuzlik, yorug'lik va zulmat, hayot va mamot o'rtasidagi abadiy kurashning ibtidosi aks etadi. Ibtido mohiyatida "ezgu fikr", "ezgu so'z" va "ezgu amal" axloqiy – falsafiy g'oyasi ilgari surilgan

bo'lib, bu so'zlarning ma'nosi shuki, insonlarga niyatning kuchi amaldagi mohiyati bog'liqligini eslatib o'tadi. Va ezgu tushunchalar hayotimizda real ma'no kasb etib, insoniylashgan qiyofadagi ma'budlar siymosida namoyon bo'ladi, ular Ahuramazda atrofida yaxshilik urug'ini sepib yuradi. Bunday tushunchalarning aksi esa Ahriman atrofidagi yovuz kuchlarda reallashadi.

Quyida faylasuf olim Abdulla Sherning "Axloqshunoslik" [2] nomli darsligida "Avesto"ning axloqiy-falsaviy qadriyatlarga ta'rif va izohlar berib o'tganligini yozib o'tamiz. "Insoniylashgan qiyofadagi ma'budalar Yovuz fikr tajassumi Apa Mana, so'lish va o'lim timsoli Tuarvi hamda Zarik ismli devlarni sanab o'tib, zardushtiylik dinini ma'lum ma'noda axloqiy e'tiqod, uning muqaddas kitobi "Avesto"ni qadimgi ajdodlarimiz amal qilgan axloqiy tamoyillar va ko'rsatmalar majmui" [4] - deb, sanab o'tgan. Buni ushbu din payg'omchisi Zardushtning "Avesto"dagi "Ashi alqovi"dan joy olgan quyidagi so'zlarida yaqqol ko'rish mumkin: "Quvonsin Ahura-Mazda – "Eng loyiq Haqning irodasi ro'yobga chiqib", Ahriman daf bo'lsin. Ezgu o'y, ezgu so'z va ezgu ishlarni alqayman. O'zimni butkul ezgu o'y, ezgu so'z va ezgu amallarga baxshida etaman, barcha qabih o'y, yomonso'z va yomon ishlardan tiyaman. Yukunchim, maqtovim, ezgu fikrim, ezgu so'z, (savobli) ezgu ishlarim "tanamdagi jonim" bilan birga sidqi dildan Sizlarga (baxshida) bo'lsin, ey o'lim bilmas Valiylar. Haqni sharaflab (deyman): "Haqiqat – Oliy ne'mat. Bu ne'matdan ul kishi bahramandkim, savob unga bo'lgay, kim agar haq yo'lida savob (ishdan) qolmasa, savob ishdan qolmasa, savob ishdan qolmasa" [3]. "Avesto" – zardushtiylik dinining asosiy muqaddas matni bo'lib, u qadimgi Eron va Markaziy Osiyo hududlarida keng tarqalgan edi. Avesto mazmunida axloqiy va ma'naviy qadriyatlar, hayot falsafasi, diniy tamoyillar o'z aksini topganligi bilan yanada ahamiyatlidir. Avesto nafaqat diniy, balki madaniy va axloqiy qadriyatlar mezonlarni o'z ichiga olgan qadimiy kitoblardan. Unda yer va suvni muqaddas sanash, tabiatni asrash, insonning axloqiy pokligi va

zardushtiylik dinining asosiy tamoyillari sifatida bayon etilgan.

XIX asrning yirik faylasuf olimlaridan biri bo'lgan Tilab Mahmudovning "Avesto" haqida nomli risolasida "Avesto"da umri davomida ezgulik, yaxshilik, poklik va tozalik tamoyillari bilan ish ko'rgan odam o'lganidan so'ng uning ruhi rohat farog'atda bo'lishi, gunohkor, fosiq kishiniki esa aksincha, azob-uqubat hamda xunuklik komiga mahkum etilishi aytiladi. Solih odam o'lgach, ruhining joni uch kun uning boshida zavq-shavq, rohat-farog'at og'ushida turadi, keyin xushbo'y o'simliklar yuziga qalqib chiqadi. Uni ajib bir shabada, muattar nasim qarshilaydi. Shabada qo'ynida o'n besh yashar, barcha go'zalliklardan ham go'zal qiz namoyon bo'ladi. Bu go'zal qiz ezgulik va poklik, savob ishlarning timsoli. U ruhga qarata: "Muloyim edim, yanada muloyimroq qilding, chiroyli edim, yanada go'zal qilding, balandda edim, ezgu o'y, ezgu so'z va ezgu a'mol bilan meni yanada balandga ko'tarding», deydi. Gunohkor, yovuz odamning ruhi esa vujud ustida uch kun qolib, tengsiz azoblarni boshdan kechiradi. Uch kundan so'ng u o'zi yaratgan barcha yovuzliklar ustida parvoz qiladi. So'ng tirikligida hech qachon uchratmagan barcha xunukliklardan ham xunukroq, badbashara qizni uchratadi. «Ey qora yurak, zahar tilli, munofiq gunohkor, – deydi qiz, – men qiz emasman, sening tiriklik paytingda qilgan a'mollaringman. Sen tirikligingda Xudoga e'tiqod qo'ygannlarni ko'ra-bila turib, devlarga sig'ingansan. Yaqin-uzoqdan kelgan musofirlarga boshpana berganingda, mehnat ildirganingda, xayr-sadaqa ulashganingda, ularni kamsitgansan, yaxshi odamlarni haqorat qilgansan, ularning yuziga eshigingni yopib qo'ygansan. Men - sen o'ylagan yomon o'y, sen aytgan yomon so'z, sen qilgan yomon a'mollaringman. Nomussiz edim, sen tufayli battar orimni yo'qotdim, jirkanch edim, yanada jirkanchli bo'ldim, sharmanda edim, battarroq sharmisor bo'ldim" [5] deya diniy qadriyatlar zahirida singdirilgan g'oyalar insonlarni ezgulik, insoniylik, va har xil yomon illatlardan forig' tarzda yashga undab keladi.

Shuningdek bu yerdagi qarashlar orqali ruh va vujud muammosi ifoda topganini ilg'ab olish mumkin, ammo "Avesto"da keltirilgan jon-ruh tushunchasi ilohiylashtirilgan nazariya emas,

aksincha ma'lum bir ma'nodagi "dunyoviy" mazmunga ega bo'lgan va o'z egasi bilan muloqot qiluvchi vijdon sifatida namoyon bo'lgan insoniy qadriyat hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, "Avesto"da inson oliy mavjudot tarzida talqin etilgan va ayni paytda yer-u ko'kdagi barcha ne'matlarni sevish, ardoqlash insonning muqaddas burchi sanalgan. Insonning eng oliy xislatlari bo'lgan ozodalik, tozalik, gigiyenik tushunchadan axloqiy va ilohiy tushuncha darajasiga ko'tarilgan: suvni, atrof - muhitni toza tutish, jonivorlarga, xususan, itga uchi o'tkir suyak yoki qaynoq ovqat bermaslik - ularga nisbatan shafqatni anglatadi; inson shafqatli bo'lishi kerak. Bularning hammasi "Avesto"dagi ekologik, axloqshunoslik qadriyatlar hisoblanib, dastlabki inson manfaatlarga xizmat qiluvchi, avlodlarga meros bo'lgan an'analar, urf – odatlarning ilk kurtaklari ekanligidan dalolat beruvchi g'oyalardir.

XX asrning yana bir taniqli faylasuf olimi Jondor Tulenev qadriyatlarimizning qadimgi namunasi sifatida zardushtiylik dinining muqaddas manbasi "Avesto" haqida bir qator ma'lumotlar keltirib o'tgan. Uning "Qadriyatlar falsafasi" nomli asarida "Avesto"da o'tmish ajdodlarimizning diniy tasavvurlari, koinot va yerdagi dunyoning yaratilishi bilan bog'liq afsona va rivoyatlar, O'rta Osiyo, Eron va Ozarboyjonning tarixi, ijtimoiy – siyosiy, iqtisodiy hayoti, geografiyasi, tabiati, naboboti va ilm – fani o'z aksini topgan. Unda qadimgi Turon o'lkasi va Eronning o'ziga xos iqlimi, suvi, hayvonot dunyosi, yer tuzilishi, sahrolari, tog'lari haqida qimmatli ma'lumotlar berilganligini yozib o'tgan [6].

Shu jumladan, H.Homidovning "Avesto fayzlari" nomli asarida qadriyatlarimizning tadrijiy davomi bo'lgan ta'lim-axloqiy qarashlar, ta'lim-tarbiya, odob-axloq masalalari ham kengroq izohlab o'tgan. Ushbu kitobda ilgari surilgan biz uchun muhim bo'lgan bir necha qarashlar e'tiborga molikdir. Xususan, muallif "Avesto"ni qadimiy ajdodlarimizning ijtimoiy-falsafiy va ma'rifiy fikrlar yodgorligi sifatida o'tmish tariximiz, madaniy va ma'naviy qadriyatlarimizni o'rganishda asosiy manba bo'lib xizmat qilib kelayotganligini alohida ta'kidlab o'tgan. H.Homidov talqini bo'yicha, "Avesto" bugungi kunda ham yoshlar uchun muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligi, sababi ushbu

kitobda har qanday axloqsizlik va g'ayritabiiy xatti-harakatlarga yo'l qo'yib bo'lmashligi kabi masalalar uqtiriladi. Shuningdek, odamlarni iymonli, e'tiqodli bo'lishga, doimo pokiza yurishga, tanani ozoda tutishga, har qanday yomon niyat va so'zlardan tiyilishga, yomon amallardan voz kechishga, nojo'yaishlardan yuz o'girishga da'vat etadigan axloqiy qoidalar, o'g'itlarni hayotda ko'pligi ham e'tiborga molikdir.

Xalqimiz tarixi va ma'naviyatining ilk merosi "Avesto" kitobining «Yasht» («Alqov»lar) naskini taniqli olim, qadimiy tariximizning manbashunos mutaxassisi Mirsodiq Ishoqov tarjima qilgan. Muallif "Avesto"ning Yasht naski badiiy jihatdan boshqa nasklardan keskin ajrab turishini va ularning mifologik asoslari juda qadimiy ekanligini yozadi. Qadriyatlarimizning qadimgi mezoni bo'lgan Yashtlar bobida ibtidoiy tasavvurlardan boshlab bronza asrining murakkab ijtimoiy munosabatlarigacha ulkan tarixiy jarayonning obrazli roviy hikoyasi, ba'zan ramziy ishoratlarda aks etgan tarixiy modeli kabi jarayonlarini bayon etgan. Ularda ijtimoiy – falsafiy tafakkur taraqqiyotida hayot voqealari o'ziga xosko'tarinki ruxda aks ettirilganligini ko'rishimiz mumkin. Lekin badiiy vositalar jihatdan Yashtlarning asotiriy tafakkur doirasiga yaqinligi doimo sezilib turadi. Varaxran Yasht o'ziga xos qahramonlik, el-yurt himoyachisi sha'niga aytilgan harbiy mazmunga moyil alqovdir. Unda eng qudratli, eng kuchli Yazat sifatida Varaxran olqishlanadi. Qolgan Yashtlar haqida ham o'z o'rnida kerakli izohlar berib o'tilgan. Bu o'rinda esa bir xulosa muhimdir, u ham bo'lsa, buyuk qadriyatimiz Yashtlarning uzoq o'tmish, ilk davlatchilik jarayonining ijtimoiy-ma'naviy hayotini aks ettirgan yozma tarixiy manba ekanidir.

Xulosa. Xullas, "Avesto" yuqorida aytganimizdek, ajdodlarimizning axloqiy, tarbiyaviy qadriyatlar majmuasi bo'lib, qadimiy urf-odatlarimizning o'ziga xos, abadiyatga daxldor majmui sifatida qimmatlidir. Avestoning keyingi faoliyat taraqqiyoti o'zbek ziyoli faylasuflarining asarlarida tadqiq etilganligi bilan ahamiyatlidir. Ushbu davr ziyolilari ma'naviy qadriyatlarni saqlash, ularga hurmat bilan yondashish va ularni yangi avlodga yetkazish maqsadida Sharq

madaniyati, axloqiy me'yorlari va diniy tamoyillariga katta e'tibor qaratganlar. "Avesto" esa, ular uchun bu qadriyatlarning o'zagi va ilohiy ilhom manbasi bo'lib xizmat qilgan.

Ziyolilar "Avesto"ni o'zbek xalqining madaniy va ma'naviy merosi sifatida qadrlashgan va uning mazmuni orqali insonparvarlik, adolat, poklik va ma'rifatparvarlik kabi tamoyillarni keng targ'ib etishga intilganlar. Bugungi Yangi O'zbekistonning falsafiy tafakkur taraqqiyotida o'zbek faylasuflarining "Avesto"ni nafaqat diniy manba sifatida, balki insoniy qadriyatlarning universal bir timsoli sifatida ham tahlil qilganliklari kelgusi avlod uchun vorisiylikning davomidir. Ularning asarlarida "Avesto"ga bo'lgan hurmat va uni o'rganish orqali milliy o'zlik va madaniy merosni tiklashga bo'lgan intilish yosh avlodni qadriyatlarga bo'lgan ishtiyoqi "Avesto"ning yangi tadqiqot qirralarini ochishga yordam beradi.

Shuningdek, o'zbek falsafiy tafakkuri taraqqiyotida qadriyatlar mezoni sifatida faylasuflar tomonidan "Avesto"ning tadqiq qilinishi zamonamiz uchun qadriyatlarni mustahkamlashda asosiy manba hisoblanadi. Darhaqiqat, bugungi avlodning orzusi yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek, "Yangi O'zbekiston orzusi ham, jahondagi milliy taraqqiyot g'oyalarini o'zida jamlangan boshqa favqulodda hodisalar kabi, asrlar davomida shakllanib va sayqallanib kelmoqda" [1], – deya o'tmishdan kelajakka qarab yangicha kuch va qudrat ega bo'lishga da'vat etadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent.: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021
2. Abdulla Sher. Axloqshunoslik: Oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik. O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati. T.: 2010
3. Avesto. Yashtkitobi. M. Isxoqov tarjimasi. T., Sharq, 2001
4. Jondor Tulenov. Qadriyatlar falsafasi. "O'zbekiston" nashriyoti, T.: 1998
5. Mahmudov T. «Avesto» haqida. T., Sharq, 2000
6. Homidov H. "Avesto" fayzlari. Xalq merosi nashriyoti. T.: 2001.